

ЕКІНШІ ДҮНИЕЖҮЗІЛІК СОҒЫС АРДАГЕРІ – БАЛТОҒАЕВ ЕЛЕП: АТЫРАУДАН ФРАНЦИЯҒА ДЕЙІНГІ АЗАПТЫ ЖОЛ

Жайлы Елепқызы Балтоғаева^{1*}

¹филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, <https://orcid.org/0000-0001-6516-3781>, e-mail: zhaili_1965@mail.ru

Жұмазия Кенжебайқызы Жұмабаева^{2*}

²тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Астана халықаралық университеті, <https://orcid.org/0000-0002-0342-4402>, e-mail: zia_88@mail.ru

Аңдатпа. Мақала екінші дүниежүзілік соғыс тарихнамасындағы ақтаңдақтардың біріне және соғыстағы адам тағдырына арналған. Авторлар майдан ардагерінің бұл күнде бақилық болуына орай, соғыс ақтаңдақтарының мәселесін ашуға басты назар аударады. Кезінде кеңестік сыңаржақ идеология мен «қырғи қабақ соғыс» жағдайына байланысты ақиқаты ашылмаған мәселелердің ішінде Европаны жаяулатып, қан кешкен соғыс ардагерлерінің тағдырын зерттеудің маңызы зор. Бұл мақалада Атыраудан ел қорғауға аттанып, Кеңес жерінде тұтқынға түсіп, неміс оккупациясына ұшыраған Француз жеріндегі немістің тұтқындар лагерінен қашып шығып, Францияның Қарсыласу қозғалысына қатысқан қазақ солдаты, екінші дүниежүзілік соғыс ардагері Балтоғаев Елептің қилы тағдыры баяндалады. Фашистік тұтқын азабына мойымай, жауға қарсы күресін жалғастырған, өмірге құштарлық пен батырлық үлгісін көрсеткен ардагер соғыстан кейінгі бейбіт өмірде де еліне қызмет етіп, ұрпақ өсірген абзал жан.

Кілт сөздер: екінші дүниежүзілік соғыс, әскери тұтқын, Франция, фашизм, антифашизм, Қарсыласу қозғалысы, партизандық топтар.

МРНТИ 03.20.00

ВЕТЕРАН ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ ЕЛЕП БАЛТОГАЕВ: ДОРОГА ПОЛНАЯ СТРАДАНИЙ И НАДЕЖДЫ (АТЫРАУ – ОККУПИРОВАННАЯ ФРАНЦИЯ – АТЫРАУ)

Балтоғаева Жайлы Елеповна^{1*}

¹кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Атырауский университет имени Х. Досмұхамедова, <https://orcid.org/0000-0001-6516-3781>, e-mail: zhaili_1965@mail.ru

Жұмазия Кенжебаевна Жұмабаева^{2*}

²кандидат исторических наук, ассоциированный профессор, Международный университет Астана, <https://orcid.org/0000-0002-0342-4402>, e-mail: zia_88@mail.ru

Аннотация. Данная статья посвящена одному из белых пятен советской, и в целом историографии Второй мировой войны, вопросу человеческого фактора во время войны. Со дня победы демократических сил над фашизмом, почти не остались в живых последние свидетели этих сражений, особую актуальность приобретает вопрос о судьбах советских солдат, попавших в плен в первые годы ВОВ. Эта тема долгое время оставалась в значительной степени не исследованной из-за односторонности советской идеологии и обстоятельств «холодной войны». Поэтому особое значение придается изучению судеб фронтовых солдат, которые, пережив все ужасы войны, оказались в фашистских концлагерях. В связи с этим авторы на примере судьбы ветерана – казахстанца пытаются показать всю сложность и тернистость победы над фашизмом. В статье представлена драматическая история жизни Елепа Балтогаева, казахского солдата и ветерана Второй мировой войны из Атырау. Отправившись на фронт защищать свою Родину, он попал в плен на советской территории, пережил немецкую оккупацию, сбежал из немецкого лагеря для военнопленных во Франции и присоединился к французскому движению Сопротивления. Несмотря на тяготы фашистского плена, он продолжал борьбу против врага, демонстрируя стойкость, мужество и любовь к жизни. В послевоенный период ветеран также внес свой вклад в развитие страны и воспитание молодого поколения.

Ключевые слова: Вторая мировая война, военнопленный, Франция, фашизм, движение Сопротивления, партизанский отряд.

IRSTI 03.20.00

WORLD WAR II VETERAN ELEP BALTOGAYEV: FROM ATYRAU TO FRANCE – A ROAD OF SUFFERING

Z. E. Baltogaeva^{1*}

¹Candidate of Philological Sciences, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Atyrau University named after H. Dosmukhamedov, <https://orcid.org/0000-0001-6516-3781>, e-mail: zhaili_1965@mail.ru

Zh. K. Zhumabaeva^{2*}

²Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Astana International University, <https://orcid.org/0000-0002-0342-4402>, e-mail: zia_88@mail.ru

Abstract: This article is devoted to one of the gaps in knowledge in the historiography of World War II, as well as to the human experience during the war. In connection with the passing of the veteran, the authors pay special attention to these unresolved issues. Among the topics that remained largely unexplored for a long time due to the one-sidedness of Soviet ideology and the circumstances of the Cold War,

particular importance is attached to the study of the fates of front-line soldiers who marched across Europe and endured the horrors of war. The article presents the dramatic life story of Elep Baltogayev, a Kazakh soldier and World War II veteran from Atyrau. Having gone to the front to defend his homeland, he was captured on Soviet territory, survived the German occupation, escaped from a German prisoner-of-war camp in France, and joined the French Resistance movement. Despite the hardships of fascist captivity, he continued his fight against the enemy, demonstrating resilience, courage, and a love of life. In the post-war period, the veteran also contributed to the development of his country and the upbringing of the next generation.

Keywords: Second World War, prisoner of war, France, fascism, Resistance movement, partisan detachment.

Кіріспе

XX ғасырдың аса қасіретті оқиғаларының бірі – екінші дүниежүзілік соғыс әлем тағдырын өзгертіп қана қойған жоқ, миллиондаған адамдардың өмірін қиды. Бұл соғыс тарихының ақтаңдақтары, оның аяқталғанына 80 жыл өтсе де, толықтай ашылған жоқ. *Сондай маңызды мәселелердің бірі –соғыстағы адам тағдыры.* Кеңес Одағы құрамында болып, КСРО-ны отаны ретіндегі қабылдаған Қазақстан азаматтары фашистік Германия мен оның одақтастарын талқандауға зор үлес қосты. Қазақ жерінен «Ұлы Отан» соғысына қатысқан әрбір азамат, Германия ашқан соғысты ел шетіне тиген ортақ жау деп қабылдап, елі мен отбасы, және ұрпағының болашағы үшін соғысқа аттанды.

Бұл соғыс зорлықпен таңылған кеңестік модернизациядан халқының тең жарымынан айрылған қазақтар үшін тағы бір ғаламат сынақ болды. Фашизмге қарсы КСРО-ның, антигитлерлік коалицияның (Англия, Франция, АҚШ және т.б.) жеңісі жолында әскерге шақырылған қазақстандықтардың тең жартысына жуығы құрбан болды. Соғыста жақынын жоғалтпаған отбасы кемде-кем еді. Осы соғыстағы адам шығыны қазірге дейін жабық тақырыптардың бірі, әсіресе, соғыс тұтқындары мәселесі шынайы зерттеуді қажет етеді. Соғыстың аяқталғанына 80 жыл өтсе де, жоқ іздеген адамдар азаяр емес. «Хабарсыз кеткендерді» іздеу жұмысы да соғысқа қатысушы мемлекеттер арасында әлі күнге дейін жүйеленген жоқ. Оны соғыс қимылдары өткен Ресей территориясындағы көмусіз қалған, мүрдесі жер қойнына тапсырылмаған боздақтар туралы БАҚ ақпараттары дәлелдейді. Дегенмен, Қазақстан үкіметі 2014-2016 жж. «Тарих толқынындағы халық» бағдарламасы және ҚР БҒМ гранттық қаржыландыруы шетел мұрағаттары мен мұражайлары және кітапханаларындағы Қазақстан тарихына қатысты деректер жинау барысында, қазақстандықтардың екінші дүниежүзілік соғыс жылдарындағы Қарсыласу қозғалысына қатысқаны зерттеліп, «Казахи во Второй мировой войне: документы из зарубежных архивов: сб. документов» 2 томдығы жарық көрді.

Қазіргі кезде соғыс тауқыметін тартып, демократия мен азаттық жолында қан кешкен ардагерлеріміз қатарымызда жоқ. Олар тірі кезінде де кеңестік цензура соғыс тақырыбына қатысты жанды мәселелерді көтеруге тиым

салғандықтан, көргендерін ақиқат тұрғысынан айта алмады. Екінші дүниежүзілік соғыс ақтаңдақтары бұрынғы одақтастар: КСРО, АҚШ, Ұлыбритания арасындағы 1946-1991 жж. «Қырғи қабақ» соғыс жағдайына қарай ашылмады. Олар ортақ жеңісті бөлісе алмай, ақиқатты бұрмалады. КСРО Екінші дүниежүзілік соғыстың құрамдас бөлігі болған 1941-1945 жж. «Ұлы Отан» тарихына басты мән беріп, одақтастардың (АҚШ, Ұлыбритания) ролін төмендетуге тырысты.

Бұл мақалада Ұлы Отан соғысына Атырау облысының Жылой ауданынан шақырылып, тұтқынға түсіп, Француз Қарсыласу қозғалысы қатарындағы партизандық отрядта герман фашизміне қарсы күрескен екінші дүниежүзілік соғыс ардагері Елеп Балтоғаевтың тағдыры баяндалады. Мақала авторлары соғыстың алғашқы жылдарында Гурьев (Атырау) облысынан мобилизацияланған мыңдаған сарбаздардың әскери тағдыры толық зерттелмегеніне назар аударып, бір адамның тағдыры негізінде Отан үшін, келешек ұрпақ үшін күрескен соғыс ардагерлеріне тағзым етеді.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеу нысаны боп отырған Балтоғаев Елептің майдандық жолын зерделеу үшін Екінші дүниежүзілік соғыс және оның құрамдас бөлігі –КСРО-ның 1941-1945 жылдардағы «Ұлы Отан» соғысы туралы мәліметтер сарапталады. Бұл мақаланы дайындау барысында Екінші дүниежүзілік соғыс ақтаңдақтары, Қызыл әскерлердің соғыстың алғашқы жылдарындағы (1941-1942 жж.) жеңілістері мен қоршауға алынып, тұтқынға түсу мәселелері екінші дүниежүзілік соғыс туралы зерттеулердегі деректермен Атырау облыстық мемлекеттік архив деректеріндегі Балтоғаев Елептің өмірбаяндық құжаттары, соғысқа шақырылғаны, қай әскери бөлімде соғысқаны туралы әскери билетіндегі мәліметтер негізге алынды Балтоғаев Елептің қолжазба мәліметтерін салыстыру арқылы тұтқынға түсу себептері, француз Қарсыласу қозғалысына қатысу мүмкіндігі реконструкция әдісімен зерделенді. Мәліметтерді іріктеу, салыстыру, жүйелеу нақты-тарихи және нарративтік әдістер арқылы тұжырымдалды. Тарихи-салыстырмалық әдіс негізінде соғыстағы жүріп өткен жолы: әскерге шақырылған уақыты, шайқасқа кірген уақыты, тұтқынға түсуі Балтоғаев Елеп құрамында болған 193 дивизияның 895 атқыштар полкінің 1941-1942 жылдардағы әскери қимылдары мен шайқастары туралы интернет дерегі негізінде сарапталды.

Франциядағы тұтқындар лагерінде болуы және француз Қарсыласуының партизандық қозғалысында фашизмге қарсы соғысу мүмкіндігі және екінші дүниежүзілік соғыс барысына сәйкес уақыттық, хронологиялық тұрғыда зерделеніп тұжырымдалды. Осы тұрғыда С. Дыбовтың [6], Д. Биссанның, қазақстандық ғалым Г.М. Меңдікүлованың зерттеулері мәліметтері басшылыққа алынды. Сонымен қатар, атыраулық өлкетанушы А.Әміржановтың Е.Балтоғаев туралы бірнеше мақалалары зерттеуге қолданылды. Қолда бар осы деректерді екінші дүниежүзілік, Ұлы отан соғысы тарихына арналған еңбектердегі мәліметтермен салыстыру, талдау әдістері қазақ солдатының Атыраудан (Гурьев

облысы, Жылой ауданы) Францияға дейінгі майдангерлік жолын реконструкциялауға септігін тигізді.

Нәтижелер мен оларды талқылау

«Ұлы Отан» соғысы, бәрімізге белгілі, екінші дүниежүзілік соғыстың құрамдас бөлігі. 1939 жылы 1 қыркүйекте нацистік Германияның Польшаға басып кіріп, 15 күнде оны жаулап алуынан басталған екінші дүниежүзілік соғыста фашистік блок жағында – нацистік Германия, фашистік Италия және милитаристік Жапония болса, оған қарсы тарапта – Ұлыбритания, Франция және АҚШ тұрғаны мәлім. 1939 жылы Польшаны жаулап алудан соң 1939 жылдың 16 қыркүйегі мен 1940 жылдың сәуіріне дейінгі уақытта екі тарап арасындағы соғыс қимылдарының тоқтатылуы тарихнамада «оғаш соғыс» деп аталды.

Бұл кезеңде нацистік Германиямен 1939 жылдың 23 тамызында «шабуыл жасаспау туралы келісімге» және Молотов-Риббентроп құпия хаттамаларына қол қойған КСРО 1939 жылдың 17 қыркүйегінде Польшаның шығысын қосып алып, Прибалтика елдерімен әскери келісімдер (1939 ж., қыркүйек-қазан айлары) жасап, Финляндиямен соғысып (1939 ж. 30 қараша - 1940 ж. 12 наурыз), оның шекаралас бөлігін қосып алды («оғаш соғыс» кезеңінде КСРО-ның жаулап алу соғыстарын жүргізгені 1989-1990 жж., зерттеулерде ашылды [Севостьянов, 1996, 14]).

Германия 1940 жылы наурыз айында Финляндиямен достық келісімін жасап, Норвегия, Данияны, (Швеция бейтарап) жаулап алды. Содан соң Нидерланды, Бельгия, Францияны (1940 ж. сәуір-маусым) жаулап алды. Италия, Румыния, Венгрия, Болгария елдері нацистік Германиямен одақтас болғандығын, Испанияның бейтараптығын ескерсек, гитлерлік Германия Ұлыбританиядан басқа бүкіл Европаны бағындырды.

Осындай жағдайда 1940 жылы Ұлыбритания мен АҚШ антигитлерлік коалиция (саяси одақ) құрды. 1941 жылы 22 маусымда, Францияны оккупациялаудың бір жылдығында Германия шабуыл жасаспау шартын бұзып, КСРО-ға соғыс ашты. Осылайша Ұлы Отан соғысы басталып, бұл соғыстың бірінші кезеңі (1941 ж. 22 маусым – 1942 ж. 18 қараша) өте ауыр болды. Алғашқы 6 аптада фашистер кеңес жеріне 300-600 км дендей кіріп, Латвияны, Литваны, Белоруссияны, Украина мен Молдавияның көптеген жерін басып алып, Киев, Смоленск, Одесса қалаларының іргесіне жетті. 1941 жылғы әскери катастрофа КСРО-ның үлкен территориясын жау қолында қалдырды [Верт, 1992, 267].

Мақалаға арқау болған қазақ солдаты Балтоғаев Елеп осындай жағдайда, 1942 жылдың 13 наурызында Гурьев облысы Жылой аудандық әскери комиссариаты арқылы әскерге алынған. Архивтік құжаттарда оның өз қолымен жазылған өмірбаянында ол өзінің «..1942 жылы март айында армия қатарына алынып, содан 13 шілдеге дейін 193 дивизия, 895 стрелковой полкте служить еттім» деп жазған [АОМА, 15-қ., 7-8 pp]. 895 атқыштар полкінің әскери жолы туралы деректердің қолжетімсіздігіне қарамастан 193-ші дивизия жөніндегі мәліметтер майдангердің қолжазба деректерінің дұрыстығын көрсетеді.

193-ші дивизия Ұлттық Қорғаныс комитетінің 1941 жылғы 28 қарашадағы № ОРГ/3214 директивасы бойынша қазіргі Орынбор (Чкалов) облысының Сорочинский ауданында 1941 жылдың 20 желтоқсанында құрылып, 1942 жылдың 6 мамырына дейін жоғарыда көрсеткен Оңтүстік майданның Оңтүстік-Орал (Южно-Уральский) әскери округіне бағынған. Алайда соғыстың алғашқы айларында дивизияның өзінің құрамы мен техникасынан айрылып, жеңіліске ұшырағаны туралы, жаңа дивизия жасақтау керектігі жөніндегі мәлімет Орынбор (Чкалов) обкомынан Сорочинский аудандық партия комитетіне 1941 жылдың 10 желтоқсанында келіп түскен. Жаңадан жасақталатын дивизияға 418 номері берілгенмен, 1942 жылдың 5 қаңтарындағы Қорғаныс комитетінің орынбасары шешімімен бұрынғы 193 номері қайтарылған.

Оңтүстік – Орал әскери округінің архив құжаттарында 193-шы атқыштар дивизиясының 1942 жылдың 12 наурызындағы жеке құрамы көрсетіліп, штат бойынша 8148 адамды құраған, бұрынғы құрамнан қалған 566 адам, қазақтар – 4228 (51 %), орыстар – 2296 (26 %) адам, украиндар – 818 (10 %) болғаны, дивизияның соғыс уақытында өзбек, қазақ және басқа ұлт өкілдерінен құралған сарбаздармен толықтырылған. 1942 жылы жазда соғысқа кірісер алдында 193-ші дивизия құрамы 12778 адамға жетіп, 1416 (11,1 %) майдангерлермен, 461 басқарушы құраммен толыққан [<https://divizia-rkka.ru/>]. Назар аударатын жайт, аталмыш дивизияның құрамының жартысынан көбі қазақтар болуы. Сонымен қатар келтірілген деректер «Ұлы Отан» соғысының бірінші жылындағы (1941 ж.) кеңес әскерлерінің жеңілісін, адам шығындарының көп болғанын көрсетеді.

Осы орайда 1942 жылдың наурыз–маусым айларында Гурьевтен алынған сарбаздардың басым бөлігі Волга маңындағы 4-ші және 7-ші резервтік бригадаларға, кейін Дон–Воронеж бағытындағы армияларға жіберілгені шындыққа сай келеді. Бұл тарихи контекст Е. Балтоғаевтың майдандағы алғашқы бағыты туралы болжам жасауға мүмкіндік береді және өмірбаянындағы деректерге сәйкес келеді.

Шетелдік тарихшы Н. Верт КСРО-ның соғысқа дайын еместігі, Сталиннің қателіктері 1942 жылдың жазындағы соғыс науқанында жалғасқанын жазады: «...1942 жылдың көктемінде Сталин тағы бір қателікке барып, 8 сәуірде бірқатар майдандар басшыларына шабуылға шығуға бұйрық берді, оның нәтижелері катастрофалық болды. Сәуірде Ленинград қоршауы бұзылмады, майда немістердің Керчь бағытындағы шабуылы Таман түбегінде 175 мың кеңес әскерлерін тұтқынға түсірді. Соған қарамастан Сталин Харьков бағытында шабуылға шығу жөнінде авантюралық бұйрық берді... Тимошенко басқарған Оңтүстік-Батыс майданының 12 мамырдағы шабуылы сәтсіз боп, солтүстіктен және оңтүстіктен шабуылдаған немістер 250 мың кеңес әскерлерін қоршауға алды [Верт, 1992:274]

193-ші дивизия шайқасқа 1942 жылдың 12 маусымында Воронеж облысына кірген. 1942 жылдың шілдесінде Брянск майданында неміс әскерлерімен соғысып, Воронежге ұмтылған жау әскерлеріне қарсы Задонск маңында қорғаныс шебін ұстаған. [<https://divizia-rkka.ru/>]. Бұл деректерден соғыстың алғашқы екі жылында кеңес әскерлерінің ұйымдастырылуы мен техникамен

жабдықталуы нашарлығы себебінен адам шығындарының көп болғанын, қоршауда қалып, немістерге тұтқынға түскенін болжауға болады.

Н.Верттің пікірінше, «...Кавказ мұнайын алуға ұмтылған немістер Оңтүстік – батыс және Оңтүстік майдан әскерлерін Курск қаласынан шығысқа қарай қоршап, 2 шілдеде майдан шебін бұзып, 80 км ішкеріледі. 12 шілдеде немістер Воронеж облысын басып алды» [Верт,1992:275] Осы тарихи деректер майдангер Балтоғаев Елептің өмірбаянындағы «... Сол жылы 13 шілдеде Харков бағыты Воронеж қаласы маңынан қоршауда қалып, тұтқынға түстім. Содан 1944 ж. тамыз айына дейін немістің қолында тұтқында болып, түрлі жұмыстар жасадым...» деген сөздерін [АОМА,15-қ.7- п.] растайды.

**Кесте 1: 1942 жылғы жаз-күз айларындағы майдан шебі:
Кеңес әскерлерінің қоршауға алынуы (Курск-Харьков-Воронеж
аралығында)**

Келесі бір мәселе – майдан жолы туралы өмірбаяндық дереккөздер мен әскери құжатындағы сәйкессіздік: Е.Балтоғаевтың жеке әскери билетінде Франция жерінде болғаны көрсетілмейді. Дегенмен, оның әскери билетінде «Ұлы Отан» соғысына қатысқаны тіркелген: «895 стелковый полк, стрелок, февраль 1942 г. июль 1942 г. Выбыл ввиду пленения: июль 1942-август 1944 г.» деген жазба [3,11- п] бар.

Тұтқынға түскен кеңес азаматтарының шетелде болған партизан қозғалысына қатысты көптеген деректер жеке істерге енгізілмегені Сталиннің өз

қателіктерін жасыру үшін және антигитлерлік коалицияға мүше шет елдердің фашизмді талқандаудағы ролін төмендету мақсатында жасалғаны жасырын емес.

Атырау облыстық мемлекеттік архивіндегі Е.Балтоғаевтың 1953 жылы Жылой аудандық партия комитетінің бюросы үшін толтырған кадрлардың жеке іс парағына қосымша етіп берген өмірбаянында «...Франция жерінен Совет партизандарының қатарына қашып шықтым. Содан 1945 жылдың майына дейін партизан қатарында жұмыс жасадым. Бұл жөнінде документім бар» – деген жазбасы сақталған [3,16]. Бұл маңызды мәлімет реконструкция әдісімен тарихи тұрғыда салыстырылды.

Зерттеудің басындағы мәліметтерге сай, Франция 1939 ж., 3 қыркүйекте соғысқа кіріскенмен, 1940 жылға дейін «оғаш соғыс» жағдайында болды. 1940 жылдың 10 мамырында нацистік Германия Францияға басып кірді, француз - ағылшын біріккен күштері немістерге төтеп бере алмай, 1940 ж. 22 маусымда Франция капитуляцияға қол қойып, Германия мен Италия тарапынан оккупацияланды. 1940 ж. 18 маусымда –ақ патриот Шарль де Голль Лондон радиосынан француз халқына үндеу жариялап, «Франция соғыста жеңілгенмен, фашизмге қарсы француз Қарсыласуы тоқтамайды» – деп Қарсыласу қозғалысына дем берді [Шарль Де Голль,2003].

Францияның Қарсыласу қозғалысына қатысқан кеңес тұтқындар жөнінде интернет кеңістігіндегі материалдар сараласақ, 2025 жылдың 13 мамырында «Родина» журналының №5 санында жарияланған "Memoire Russe" ассоциациясының басшысы Сергей Дыбовтың мақаласында [Дыбов,2025] Францияны неміс оккупациясынан азат етуде советтік партизан полктерінің маңызды роль атқарғаны көрсетілген.

Франциядағы кеңестік тұтқындар туралы Д.Биссманнның мақаласы да бұл пікірді қолдайды. Неміс оккупациясындағы француз территорияларына 1941 жылдың соңында-ақ кеңес тұтқындары әкелініп, Эльзас, Лотарингиядағы шахталар мен металлургия заводтарында ауыр жұмысқа жегілді. Тұтқындар сонымен қатар, Францияның Атлант жағалауындағы «Атланттық вал» бекініс құрылысын салуға қатыстырылды. Зерттеуші Биссманнның пікірінше, Франциядан репатриация жолымен КСРО – ға қайтып келген тұтқындар саны 1946 жылғы 1 мартында 85409 адам болған [Биссман, 2021:10].

Танымал қазақстандық тарихшы Г.М. Мендіқұлованың зерттеуінде [8] 1944 ж. Францияда 50 кеңестік партизан отрядтары болғаны, 1944 жылдың соңында Францияның Альби, Кармо, Тулуза, Монтобан, Каркасон қалаларын азат етуге кеңес тұтқындары қатарында қазақтар да қатысқаны айтылады. Зерттеуші қазақстандық әскери тұтқындардың «Сталинград» және «Моңғолдар» деп аталатын партизан отрядтары құрамында болғанын, олардың кішігірім неміс гарнизондарын шабуылдап, теміржолдағы жүк поездарын жарып, тұтқындарды азат етумен айналысқанын, Зунум Жаманкулов және Кадем Жуманиязов басқарған партизан отрядтары ерекше көзге түскенін жазған.

Г.М. Мендіқұлова 1944 ж. шілденің соңында «Альби қаласындағы лагерьден тұтқындардың жаппай қашқанын, кейін кеңес тұтқындары есебінен командирі лейтенант Отари Ишхнели, штаб бастығы – қазақ Али Молдағалиев

басқарған Бірінші кеңестік партизан полкі құрылғанын, оның құрамында 300 қазақстандық болғанын атап көрсетеді: Утеуле Бисенғалиев (батальон командрі орынбасары), С. Жумашев (Атырау), Канысбаев, Н. Кунаев (Саратов облысы), батыс қазақстандықтар: Ж. Катшиков, С. Каренов, Д. Каражумин, Н. Утешев, Б. Едрисов, З. Аманғалиев, Ш. Балыков, семейлік: Н. Ильясов, М. Нугманов, Г.М. Мартыненко, К. Хангереев, Талдықорғаннан Б. Сексенбаев, солтүстік Қазақстаннан Шамиль Хасанович Хусаинов» [Мендикулова, : [http:// istkurier.ru /data/2021/ISTKURIER](http://istkurier.ru/data/2021/ISTKURIER)].

Атыраулық өлкетанушы А.Әміржанов Балтоғаев Елептің айтуынша «немістердің кеңес тұтқындарын 1944 жылы Францияға әкелгенін, осы жылдың 1-тамызында оның бір топ жолдастарымен бірге неміс тұтқынынан қашып, 4 тамыздан бастап Францияның Гостри-Альби қаласы маңындағы партизан қозғалысына қосылып, партизандар полкында шайқасқаны» туралы мәліметті келтіреді[Әміржанұлы, Кең Жылой газеті. 15 маусым, 2021]. Gaustri–Albi» жер атауын ресми француз картасынан кездестірмегенмен, Gaillac–Albi/Castres–Albi аймағындағы Гарри–Тарн округінде Француз партизандарының (FTP–FFI) ірі жасақтары орналасқаны белгілі.

Г. Мендікұлованың жоғарыдағы дерегіндегі «...1944 ж. шілденің соңында Альби қаласындағы лагерьден тұтқындардың жаппай қашқаны» мәліметі Балтоғаев Елептің тұтқыннан қашу уақытына (1944 ж. 1-4 тамызы) және Гостри-Альби қаласы маңындағы партизан отрядына қосылғаны туралы ақпарына [Әміржанов А., Қызылқоға газеті.14 мамыр, 2025] сәйкес келгендіктен, бұл болжамды нақтылау болашақ зерттеулер еншісінде деп ойлаймыз.

Е.Балтоғаев 1945 жылдың мамырына дейін Францияны неміс-итальян оккупациясынан азат етуге қатысып, екінші дүниежүзілік соғыстағы екінші майдан шеңберінде соғысты аяқтап, КСРО-ға қайтады. Бірақ соғыстың қатал заңдары тұтқындарға сенімсіздік туғызғаны, тірі қалып, елге қайтқан соғыс тұтқындары сталиндік жаппай қуғын-сүргінге ұшырағаны мәлім. Сталин тұтқынға түскен жауынгерлерді аямады, тұтқында болған әскерлер елге келген соң жазасын түрмеде өтеді. Балтоғаев Елеп те 1945 жылдың желтоқсан айынан 1946 жылдың шілде айына дейін жұмысшы батальонның қатарында соғыс кезінде қатты бұзылған Сталинград қалақсын қалпына келтіру жұмыстарын атқарып, елге қайту мүмкіндігіне ие болады.

Қорытынды

Осылайша Қазақстанның батысынан (Атырау/Гурьев/облысынан) Отан үшін жауға аттанған майдангердің азаттық үшін күресі қиыр батыстағы Атлант жағалауындағы Францияда жалғасып, сәтті аяқталды. Елге оралған майдангер 1946 жылдың қазан айынан өмірінің соңына (1972 ж.) дейін бейбіт еңбекке араласып, абыройлы қызмет етті. Бейбіт өмір жылдарындағы еңбегі үшін Жылой ауданы энциклопедиясына енді. Атырау облысы бойынша Жеңістің 80 жылдығына арналған жинақта да есімі аталып, өмірбаяны берілді.

Балтоғаев Елептің 1959 жылы «1941-1945 жылы Германияны жеңгені үшін» мадалімен марапатталуы Кеңес үкіметінің оны екінші дүниежүзілік

соғыстың ардагері ретінде мойындағанын дәлелдейді. Ұрпақтары үшін бұл марапат – әкенің ел үшін еңбегінің бағалану мәртебесі.

Зайыбы Әсиямен бірге Атырау облысы, Жылой ауданының Тұрғызба ауылында тұрып, ұлдары Сағидолла, Қамидолла, Асқарды, қыздары Рахила, Оңай, Қымбат, Күләшті тәрбиелеп өсірді. Бәрі де кешегі майдангердің асыл арманын орындау жолында аянбай еңбек етуде. Оның ғибратты өмірі кейінгі ұрпақтарына өнеге болып келеді. Соғыс талайдың өмірін қиды, хабарсыз кеткендер қаншама ... Екінші дүниежүзілік соғыстағы адам шығыны 61 миллионнан асады, соның жартысы Ұлы Отан соғысының құрбандары. Отан үшін құрбан болғандардың болашақ үшін еткен жан пидә еңбектері – мәңгілік ұрпақ жадында сақталады.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі

1. Атырау облысы мемлекеттік архиві. 15-қ., 2-тізім, По учету кадров за 1939-68 гг. Жилкосинский райком Компартии Казахстана, 16 бет
2. Биссман Д. Советские военнопленные во французском движении Сопротивления. Проблемы исследования// исторический курьер. 2021.№ 3(17), сс.9-15.
3. Верт Н. История Советского государства (1900-1991.пер. с фр. М.Прогресс-Академия,1992.-480 с.
4. Голль Ш. Де Голль. Военные мемуары - Т.1, М., 2003.
5. Дыбов С. «По тысяче франков советским партизанам от Шарля де Голля: Подробности участия наших соотечественников во французском Сопротивлении» / Родина №5. 2025.
6. Новые документы новейшей истории. Хрестоматия.//Под руководством Г.И. Севостьянова М. 1996.Просвещение. сс.244-17.
7. Мендикулова Г.М. Казахи в европейском движении Сопротивления: новые документы из зарубежных архивов // Исторический курьер. 2021. № 3 (17). С. 76–94. URL: [http:// istkurier.ru /data/2021/ISTKURIER-2021-3-09.pdf](http://istkurier.ru /data/2021/ISTKURIER-2021-3-09.pdf).
8. Әміржанұлы А.. /Француздармен бірге шайқасқан Жылойлық партизан//Кең Жылой газеті. 15 маусым, 2021 жыл. Кең jіloy
9. Әміржанов А.. Жауға тылдан соққы берген/ Қызылқоға газеті.//14 мамыр, 2025 жыл.
10. 193- стрелковая дивизия: <https://divizia-rkka.ru/193-я-стрелковая-дивизия-2-го формирования/>.

References:

1. Atyrau Regional State Archive. Fund 15, Inventory 2, Personnel Accounting for 1939–1968. Zhilkossinsky District Committee of the Communist Party of Kazakhstan,16page.
2. Bissmann. D “Soviet Prisoners of War in the French Resistance Movement: Research Issues.” Historical Courier, 2021, No. 3 (17), pp. 9–15.

3. Vert N. History of the Soviet State (1900–1991). Translated from French. Moscow: Progress–Akademiya, 1992, 480 p.
4. Gaulle Ch. De Gaulle. War Memoirs, Vol. 1. Moscow, 2003.
5. Dybov S “One Thousand Francs to Soviet Partisans from Charles de Gaulle: Details of the Participation of Our Compatriots in the French Resistance.” Rodina, No. 5, 2025.
6. New Documents of Contemporary History. A Reader. Edited by G. I. Sevostyanov. Moscow: Prosveshchenie, 1996, pp. 244–17.
7. Mendikulova G.M. “Kazakhs in the European Resistance Movement: New Documents from Foreign Archives.” Historical Courier*, 2021, No. 3 (17), pp. 76–94. URL: <http://istkurier.ru/data/2021/ISTKURIER-2021-3-09.pdf>
8. A.Amirzhanuly. “The Zhylyoi Partisan Who Fought Together with the French.” Keñ Jıloy Newspaper, 15 June, 2021.
9. A. Amirzhanov. “Striking the Enemy from the Rear.” Qyzylqoga Newspaper, 14 May, 2025.
10. 193-ia strelkovaia diviziia: <https://divizia-rkka.ru/> 193-ia strelkovaia diviziia 2-go formirovaniia/

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ/ CONTENT

РЕДАКЦИЯДАН ОТ РЕДАКЦИИ FROM THE EDITOR	
Касымов С.А. Редакциядан / От редакции	6
ЖАППАЙ САЯСИ ҚҰҒЫН-СҰҒЫН БОЙЫНША ФУНДАМЕНТТІК ЗЕРТТЕУ ӘДІСТЕМЕСІ МЕТОДОЛОГИЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ МАССОВЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕПРЕССИЙ METHODOLOGY OF FUNDAMENTAL RESEARCH ON MASS POLITICAL REPRESSION	
Айтхожин К.К. НАУЧНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ КОНСТИТУЦИИ РСФСР 1918 ГОДА, ДЕЙСТВОВАВШЕЙ НА ТЕРРИТОРИИ КАЗАХСТАНА И ПОСЛУЖИВШЕЙ ОСНОВАНИЕМ ДЛЯ МАССОВЫХ РЕПРЕССИЙ КАЗАХСТАНЦЕВ	12
Mirbolat H. Zhakypov LACK OF LEGAL GROUNDS TO KEEP MATERIALS ON THE POLITICAL REPRESSIONS OF THE 1920S AND 1950S AS SECRET	25
ҚАЗАҚСТАННЫҢ БОСТАНДЫҒЫ, ТӘУЕЛСІЗДІГІ ЖӘНЕ АУМАҚТЫҚ ТҮТАСТЫҒЫ ҮШІН КҮРЕСУШІЛЕР – ҚҰҒЫН-СҰРГІН ҚҰРБАҢДАРЫ БОРЦЫ ЗА СВОБОДУ, НЕЗАВИСИМОСТЬ И ТЕРРИТОРИАЛЬНУЮ ЦЕЛОСТНОСТЬ КАЗАХСТАНА – ЖЕРТВЫ РЕПРЕССИЙ FIGHTERS FOR FREEDOM, INDEPENDENCE AND TERRITORIAL INTEGRITY OF KAZAKHSTAN AS VICTIMS OF REPRESSION	
Абайдельдинов Е. М. НАУЧНО-ПРАВОВАЯ ОЦЕНКА НАРОДНЫХ ВОССТАНИЙ И ПРОТЕСТОВ, ПОРОЖДЕННЫХ НАСИЛЬСТВЕННОЙ РЕАЛИЗАЦИЕЙ ПРОГРАММЫ «МАЛЫЙ ОКТЯБРЬ В КАЗАХСТАНЕ»: ЦЕЛИ, МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ	38
Тұрсұн Х.М. «АЛАШ» ҚОЗҒАЛЫСЫ-ПАРТИЯСЫНЫҢ ЖЕТЕКШІЛЕРІ МЕН БЕЛСЕНДІЛЕРІНЕ, СОНДАЙ-АҚ ОРТАЛЫҚТАҒЫ ЖӘНЕ ӨНІРЛЕРДЕГІ АЛАШ ЗИЯЛЫЛАРЫНА ҚАТЫСТЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚУДАЛАУ МЕН ЖАППАЙ ҚҰҒЫН-СҰРГІН – ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ «КІШІ ҚАЗАН» ХАЛЫҚҚА ҚАРСЫ ШАРАЛАРЫНА ҚАРСЫ ТҮРҒАН БАСТЫ САЯСИ КҮШ РЕТІНДЕ: МАҚСАТТАРЫ МЕН ІСКЕ АСЫРУ ТЕТІКТЕРІ	52

**ХАЛЫҚҚА ҚАРСЫ ЖАСАЛҒАН ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КІШІ ОКТЯБРЬ
БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ ІСКЕ АСЫРЫЛУЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТРАГЕДИЯЛЫҚ
ЗАРДАПТАРЫ**

**РЕАЛИЗАЦИЯ АНТИНАРОДНОЙ ПРОГРАММЫ МАЛЫЙ ОКТЯБРЬ
В КАЗАХСТАНЕ И ЕЕ ТРАГИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ**

**IMPLEMENTATION OF THE ANTI-PEOPLE PROGRAM
LITTLE OCTOBER IN KAZAKHSTAN AND ITS TRAGIC CONSEQUENCES**

Ахметов К.А. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ «КІШІ ҚАЗАН» ЖӘНЕ «МӘДЕНИ РЕВОЛЮЦИЯ»: БЫҚПАЛДАСТЫҒЫ МЕН ҚАЙШЫЛЫҚТАРЫ	59
Балтабаева К.Н., Алимгазинов К.Ш. ФУНДАМЕНТАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ И ОПРЕДЕЛЕНИЕ СПЕЦИФИКИ НАСИЛЬСТВЕННЫХ ХЛЕБО-, МЯСО- И СКОТОЗАГОТОВОК, КАК ОСНОВНОЙ КАМПАНИИ, ПРИВЕДШЕЙ К «АШАРШЫЛЫҚ», И СОСТАВНОЙ ЧАСТИ РЕВОЛЮЦИОННОЙ ПРОГРАММЫ «МАЛЫЙ ОКТЯБРЬ В КАЗАХСТАНЕ»: ЦЕЛИ, МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ	71
Нагимов Ш.Н. ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ АКТИВИЗАЦИИ РЕПРЕССИРОВАННЫХ ПРОЦЕССОВ ЛИШЕНИЯ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА, КАК ЧАСТИ АНТИНАРОДНОЙ ПРОГРАММЫ «МАЛЫЙ ОКТЯБРЬ В КАЗАХСТАНЕ»: ЦЕЛИ, МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ И ТРАГИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ» НА ПРИМЕРЕ ГУРЬЕВСКОГО УЕЗДА В 20-30-ЫЕ ГОДЫ XX ВЕКА	81
Ерғалиев С.Ә. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КІШІ ҚАЗАН» ДОКТРИНАСЫ: ДЕКОЛОНИЗАЦИЯЛЫҚ ТАЛДАУ	92
Байырша Ә. САЯСИ ҚУҒЫН-СҮРГІН ҚҰРБАНДАРЫ МЕН ЗАРДАП ШЕККЕНДЕР БОЙЫНША ТАРИХИ ДЕРЕКТЕРДІ ЖИНАҚТАП, ЖҮЙЕЛЕЙТІН «Е-MEMORY» ЦИФРЛЫҚ ДЕРЕКҚОРЫ	99
Балтабаева К.Н. ВЫНУЖДЕННЫЕ БЕЖЕНЦЫ КАК СЛЕДСТВИЕ НАСИЛЬСТВЕННОЙ РЕАЛИЗАЦИИ КАМПАНИИ «МАЛЫЙ ОКТЯБРЬ В КАЗАХСТАНЕ»: ПРИЧИНЫ И ОБСТОЯТЕЛЬСТВА МАССОВОГО БЕЖЕНСТВА С МЕСТ ПРОЖИВАНИЯ. ИХ МАССОВЫЕ ПОЛИТИЧЕСКИЕ РЕПРЕССИИ: ЦЕЛИ, МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ	113
КЕҢЕСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДІН ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІ МЕН СЕНУШІЛЕРДІҢ ТАҒДЫРЫ	
СУДЬБЫ ДУХОВЕНСТВА И ВЕРУЮЩИХ В СОВЕТСКОМ КАЗАХСТАНЕ	
THE FATES OF THE CLERGY AND BELIEVERS IN SOVIET KAZAKHSTAN	

Шаповал Ю.В. СПЕЦИФИКА И ОСОБЕННОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРЕСЛЕДОВАНИЯ РЕЛИГИИ, РЕЛИГИОЗНЫХ ИДЕЙ И МАССОВЫЕ ПОЛИТИЧЕСКИЕ РЕПРЕССИИ ВЕРУЮЩИХ, КАК КОНКУРИРУЮЩЕЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИЛЫ, - СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОГРАММЫ «МАЛЫЙ ОКТЯБРЬ В КАЗАХСТАНЕ»: ЦЕЛИ, МЕХАНИЗМЫ РЕАЛИЗАЦИИ	124
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАЗАЛАУШЫ ОРГАНДАРЫҢ ҚЫЗМЕТІ МЕН ҚЫЛМЫСТАРЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ПРЕСТУПЛЕНИЯ КАРАТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ В КАЗАХСТАНЕ ACTIVITIES AND CRIMES OF PUNISHMENT BODIES IN KAZAKHSTAN	
Алиева С.И. ДЕПОРТАЦИЯ МУСУЛЬМАН ЮЖНОГО КАВКАЗА В КАЗАХСТАН В 1930-Е ГОДЫ	137
Абдулхаиров А.З. ИСТОРИКО-ХРОНОЛОГИЧЕСКИЕ СВЕДЕНИЯ О ТРУДОВОЙ И ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КРЫМСКОТАТАРСКОГО ДЕЯТЕЛЯ ГАФАРА ЭЮПОВА В ПЕРИОД С 1944 Г. ПО 1987 ГГ. В КАЗАХСКОЙ ССР (НА МАТЕРИАЛЕ АРХИВНЫХ ДОКУМЕНТОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН)	157
Серғалиев М.Х. УСИЛЕНИЕ РЕПРЕССИВНЫХ АКЦИЙ КАРАТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ В ПЕРИОД РЕАЛИЗАЦИИ АНТИНАРОДНОЙ ПРОГРАММЫ «МАЛЫЙ ОКТЯБРЬ В КАЗАХСТАНЕ»	169
ӘСКЕРІ ТҮТҚЫНДАР-ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАР – ҚУҒЫН-СҮРГІН ҚҰРБАҢДАРЫ ВОЕННОПЛЕННЫЕ-КАЗАХСТАНЦЫ – ЖЕРТВЫ РЕПРЕССИЙ KAZAKHSTANI PRISONERS OF WAR – VICTIMS OF REPRESSION	
Сәрсембина Қ.Қ., Серғалиев М.Х. БАҚЫТ БАЙЖАНОВ ЕРЛІГІ ХАЛЫҚ ЖАДЫНДА МӘҢГІЛІК ҚАЛУЫ ТИІС	182
Балтоғаева Ж.Е., Жұмабаева Ж.К. ЕКІНШІ ДҮНИЕЖҮЗІЛІК СОҒЫС АРДАГЕРІ – БАЛТОҒАЕВ ЕЛЕП: АТЫРАУДАН ФРАНЦИЯҒА ДЕЙІНГІ АЗАПТЫ ЖОЛ	196